

SHAYBONIYLAR DAVLATIDA IJTIMOYIY TUZILMA VA ISLOHOTLAR

Abdulloyev Mirali Murodilloyevich

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15477829>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Shayboniylar davlati (1500–1599) davridagi ijtimoiy tuzilma va davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Jamiyatning asosiy qatlamlari – hukmdorlar, diniy ulamolar, harbiylar, dehqonlar va savdogarlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, ularning davlat boshqaruvidagi o‘rni va vazifalari yoritiladi. Shuningdek, ma’muriy, harbiy, yer-soliq va diniy sohalarida olib borilgan islohotlar mazmuni hamda ularning jamiyat barqarorligiga ta’siri ochib beriladi. Maqola ijtimoiy taraqqiyotga ta’sir etgan tarixiy omillarni chuqur anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Shayboniylar, ijtimoiy tuzilma, islohotlar, hukmdorlar, ulamolar, harbiy qatlam, yer-mulk, diniy siyosat, Movarounnahr, Buxoro xonligi.

SOCIAL STRUCTURE AND REFORMS IN THE SHAYBANID STATE

Abstract. This article analyzes the social structure and reforms implemented during the Shaybanid state (1500–1599) based on historical sources. It examines the main social strata of society—rulers, religious scholars, military personnel, peasants, and merchants—and their roles and interactions within the system of governance. Additionally, the paper explores the essence of administrative, military, land-tax, and religious reforms, highlighting their impact on social stability. The article aims to provide a deeper understanding of the historical factors that influenced social development during the Shaybanid era.

Keywords: Shaybanids, social structure, reforms, rulers, ulema, military class, land ownership, religious policy, Mawarannahr, Bukhara Khanate.

СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И РЕФОРМЫ В ГОСУДАРСТВЕ ШАЙБАНИДОВ

Аннотация. В данной статье на основе исторических источников анализируется социальная структура и реформы, проведённые в государстве Шайбанидов (1500–1599 гг.). Рассматриваются основные слои общества — правители, религиозные учёные, военные, крестьяне и купцы — а также их роль и взаимодействие в системе государственного управления. Кроме того, исследуется суть административных, военных, земельно-налоговых и религиозных реформ, а также их влияние на общественную стабильность. Цель статьи — более глубокое понимание исторических факторов, повлиявших на развитие общества в эпоху Шайбанидов.

Ключевые слова: Шайбаниды, социальная структура, реформы, правители, улемы, военное сословие, земельная собственность, религиозная политика, Мавераннахр, Бухарское ханство.

KIRISH

Markaziy Osiyo tarixida o‘zining siyosiy, madaniy va harbiy faoliyati bilan alohida o‘rin egallagan sulolalardan biri bu - Shayboniylar sulolasidir. Ular XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Movarounnahrda Temuriylar davlatining zaiflashgan holatidan foydalanib, kuchli markazlashgan davlat asos solishga erishdilar.

1500-yilda Muhammad Shayboniyxon boshchiligida temuriylar ustidan g'alaba qozonilgach, Movarounnahrda Shayboniylar davlati barpo etildi. Bu davrda davlat qurilishi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va diniy hayot sohalarida muhim o'zgarishlar yuz berdi.

Shayboniylar davlatining shakllanishi faqatgina siyosiy kuch almashinuvi bo'lib qolmay, balki butun jamiyatning tuzilmasiga ta'sir qilgan kompleks jarayon edi. Ular avvalo ko'chmanchi urug'lar va mahalliy dehqon aholining manfaatlarini uyg'unlashtirishga intildilar.

Bu esa ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi munosabatlarning qayta ko'rib chiqilishiga olib keldi. Ayniqsa, diniy ulamolarning roli kuchaytirilib, ular siyosiy qarorlar qabul qilishda bevosita ishtirok eta boshladilar.

Shayboniylar ijtimoiy tuzilmani mustahkamlash va davlatni boshqarishda tartibni saqlash maqsadida bir qator islohotlarni amalga oshirdilar. Bu islohotlar markazlashuv siyosatini chuqurlashtirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va mamlakatni iqtisodiy jihatdan barqarorlashtirishga qaratilgan edi. Harbiy, ma'muriy va diniy sohalaridagi bu islohotlar, o'z navbatida, jamiyatda qatlamlararo muvozanatni ushlab turish uchun xizmat qildi.

Mazkur maqolada Shayboniylar davlati davridagi ijtimoiy tuzilmaning asosiy xususiyatlari, jamiyatning tabaqalashtirilgan tuzilmasi, shuningdek, hukmdorlar tomonidan amalga oshirilgan islohotlar tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash yo'lidagi harakatlar, ular qanday natijalar bergani va keyingi sulolalar davrida qanday meros qoldirgani alohida e'tiborga olinadi.

ASOSIY QISM

Shayboniylar davridagi ijtimoiy tuzilmaning asosiy qatlamlari: Shayboniylar davlati ijtimoiy tuzilmasi o'zining murakkab va ko'p qirrali tuzilishi bilan ajralib turadi. Ularning davlatchilik siyosati an'anaviy turkiy-islomiy qadriyatlarga asoslangan bo'lib, ijtimoiy hayotda qat'iy tabaqalanish mavjud edi. Jamiyat bir nechta asosiy ijtimoiy qatlamlarga bo'lingan:

1. Hukmdorlar va ularning sulolasi

Davlatning eng yuqori pog'onasida Shayboniylar sulolasi vakillari, xususan xonlar turar edi. Ular siyosiy hokimiyatni o'z qo'llarida saqlab, harbiy yurishlar, tashqi aloqalar, ichki boshqaruv va islohotlarga boshchilik qilganlar. Muhammad Shayboniyxon, Abdullaxon II kabi hukmdorlar nafaqat siyosiy arbob, balki madaniyat va islomiy qadriyatlarni rivojlantiruvchi shaxslar sifatida tarixda muhim o'rin egallagan. 2. Diniy ulamolar va ruhoniylar Islom dini Shayboniylar davrida jamiyatning markaziy asosi bo'lib xizmat qilgan. Ulamolar, qozilar, imomlar, mudarrislar va sufiylar ijtimoiy hayotda alohida mavqega ega edilar. Diniy arboblarning shariat qonunlariga asoslangan sud tizimini boshqarar, madrasalarda ta'lim berar va jamiyatda ma'naviy yetakchilikni amalga oshirar edilar. Bu qatlam davlat siyosatini diniy jihatdan asoslashda muhim rol o'ynagan. 3. Amaldorlar, harbiylar va beklik vakillari Davlat tuzilmasining muhim qismini tashkil etuvchi bu qatlamga devon ishlarini yurituvchi mansabdorlar, sipohiylar (harbiylar), saroy xizmatchilari va mahalliy bekliklar boshqaruvchilari kirardi. Shayboniylar ko'chmanchi urug'lar an'anasidan kelib chiqqanligi sababli, harbiylar katta kuchga ega bo'lgan.

Harbiy xizmat ijtimoiy ko'tarilish imkonini ham berar edi. 4. Hunarmandlar va dehqonlar Iqtisodiyotning asosini tashkil etgan ishlab chiqaruvchi sinf – dehqonlar, chorvadorlar, bog'bonlar va hunarmandlar edi. Ular o'z mehnati evaziga jamiyatning moddiy hayotini ta'minlab berganlar.

Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent kabi shaharlar hunarmandchiligi yuqori darajada rivojlangan edi. Savdogarlar va karvonsaroy sohiblari Tashqi va ichki savdoning rivojlanishida savdogarlar katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ipak yo'li orqali Hindiston, Eron, Xitoy va Rossiya bilan savdo aloqalari olib borilgan. Karvonsaroylar, bozorlar va savdo markazlari davlat nazoratida bo'lib, soliq tizimi orqali davlat byudjetiga hissa qo'shilgan.

Shayboniylar davlatida islohotlar va ularning mazmuni Shayboniylar tomonidan olib borilgan islohotlar davlatning mustahkamlanishi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy vosita bo'lgan. Ushbu islohotlar bir nechta yo'nalishni qamrab olgan: 1. Ma'muriy islohotlar Shayboniylar markazlashgan boshqaruv tizimini yo'lga qo'yidilar. Viloyatlar va bekliklar hukmdor tomonidan tayinlanadigan noiblar, hokimlar tomonidan boshqarilgan. Buxoro xonligi poytaxtga aylantirilib, barcha siyosiy va ma'muriy faoliyat shu markaz atrofida uyq'unlashtirilgan. 2. Harbiy islohotlar Shayboniylar harbiy kuchni davlat mustahkamligining asosiy omili deb bilgan. Harbiy tizim ko'chmanchi an'analar asosida shakllantirilib, qat'iy safarbarlik tartibi joriy etilgan. Harbiy xizmatga layoqatli erkaklar safarbar qilingan va ularga yer-mulk ajratilgan (suyurg'ol). 3. Yer islohoti Shayboniy hukmdorlari yer egalik tartibini qayta ko'rib chiqqan. Ko'chmanchi aholining bir qismini doimiy joylarga joylashtirib, yerga egalik huquqini aniqlab bergan. Yirik yer egalari — mulkdorlar va vakillarining faoliyati nazorat ostiga olingan, yer bo'yicha soliq tizimi aniq belgilangan. 4. Diniy-ma'naviy islohotlar Islom dini davlat siyosatining ajralmas qismiga aylantirilgan. Masjid, madrasa, xonqohlar qurilishi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Shayboniylar diniy ulamolarning ijtimoiy mavqeini mustahkamlab, ularni boshqaruv tizimiga yaqinlashtirgan. Bu esa shariat qonunlarining keng qo'llanilishiga olib kelgan. 5. Madaniy va ilmiy rivojlanish Abdullaxon II davrida ayniqsa, madaniyat va ilm-fan yuksalgan. Buxoro va Samarqandda madrasalar, kutubxonalar, ilmiy markazlar faoliyat yuritgan. Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro an'alarini davom ettirgan mutafakkirlar paydo bo'lgan.

Ijtimoiy tuzilmaning barqarorlikka ta'siri Shayboniylar ijtimoiy tuzilmani barqaror saqlash orqali davlatning ichki muvozanatini ta'minlaganlar. Har bir qatlamning vazifasi, huquqi va majburiyatlari aniq belgilangan. Ulamolar va hukmdorlar o'rtasidagi ittifoq diniy-siyosiy barqarorlikni mustahkamlasa, dehqon va hunarmandlarning faoliyati iqtisodiy barqarorlikka xizmat qilgan.

Bunday qatlamli ijtimoiy tuzilma keyinchalik Ashtarxoniylar, Mang'itlar kabi sulolalarning boshqaruv tizimida ham davom ettirildi. Shayboniylar davrida asos solingan boshqaruv va ijtimoiy tizim uzoq yillar davomida Markaziy Osiyodagi siyosiy madaniyatga ta'sir ko'rsatdi.

XULOSA

Shayboniylar davlati tarix sahnasida qisqa, ammo muhim davrni egallagan bo'lsa-da, u o'z zamonasi uchun salmoqli siyosiy, ijtimoiy va madaniy islohotlarni amalga oshirgan.

Ayniqsa, ularning ijtimoiy tuzilma va davlat boshqaruvi sohasidagi faoliyati Movarounnahrda ko'p asrlar davomida saqlanib qolgan ijtimoiy tizimning shakllanishiga asos bo'ldi. Jamiyat qatlamlarining aniq ajratilishi, har bir toifaning jamiyatdagi o'rni va vazifasining belgilanishi orqali Shayboniylar markazlashgan davlat qurish yo'lida muhim qadamlar tashladilar.

Ularning ijtimoiy siyosatida hukmdorlar, diniy ulamolar, harbiylar, dehqonlar va savdogarlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash asosiy tamoyil bo'ldi. Xonlar tomonidan diniy qatlamga berilgan e'tibor — islomiy qadriyatlar asosida boshqaruv yuritish, shariat qonunlariga tayanish va ulamolar bilan ittifoqda bo'lish siyosiy barqarorlikning kafolati sifatida qaraldi. Bu esa ijtimoiy barqarorlik, tartib va tinchlikni ta'minlashga xizmat qildi.

Shayboniylar amalga oshirgan islohotlar bir nechta yo'nalishda o'z samaralarini bergan:

- **Ma'muriy islohotlar** orqali viloyatlar markaziy hokimiyatga bo'ysundirilib, hukmdor nazorati kuchaytirildi;
- **Harbiy islohotlar** orqali davlatning tashqi xavfsizligi ta'minlandi, ichki harbiy kuchlar ishonchli va samarali boshqaruvga ega bo'ldi;
- **Diniy islohotlar** esa jamiyatda axloqiy va ma'naviy birligining shakllanishiga olib keldi;
- **Yer islohotlari** esa ishlab chiqaruvchi sinfning barqaror mehnat sharoitlariga ega bo'lishini ta'minlab berdi.

Bundan tashqari, Shayboniylar madaniyat, ilm-fan, hunarmandchilik va savdoga ham katta e'tibor berishgan. Ayniqsa, Abdullaxon II davrida Buxoro va Samarqand shaharlarining obodligi, madrasalar va masjidning ko'pligi bu sulolaning nafaqat harbiy, balki ma'rifiy kuchga ham tayanganini ko'rsatadi.

Shu tariqa, Shayboniylar davlati nafaqat o'z davrida barqaror siyosiy va ijtimoiy tizimni yo'lga qo'ygan, balki keyingi sulolalar — Ashtarxoniylar, Mang'itlar va hatto XX asr boshlaridagi siyosiy jarayonlarga ham poydevor yaratgan. Ularning tajribasi o'rta asrlar Sharq davlatchiligi va boshqaruv modelining o'ziga xos namunasi sifatida qadrlanadi.

Tarixdan saboq olib aytish mumkinki, Shayboniylar yaratgan ijtimoiy tuzilma va islohotlar o'z davrining talablariga mos bo'lgan, xalqni birlashtirgan, davlat mustahkamligini ta'minlagan tizim edi. Ularning harakatlari bugungi kunda ham tarixiy taraqqiyotda barqarorlik, milliy birdamlik va ilm-ma'rifatga asoslangan boshqaruvning naqadar muhimligini ko'rsatib beradi.

REFERENCES

1. Karimov, I. A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Qayumov, A. *Shayboniylar davlati tarixi*. – Toshkent: Fan, 1999.
3. Rashiduddin Fazlulloh. *Jome' ut-tavorix*. – Tarj. va izohlar bilan nashr etilgan. – Toshkent: Sharq, 2001.